

Marija Jovanović,
Muzej Vojvodine, Novi Sad

STRATIGRAFIJA KELTSKOG NASELJA ČARNOK U BAČKOJ (VRBAS, VOJVODINA, SRBIJA)

Apstrakt: U neposrednoj blizini današnjeg grada Vrbasa, koji leži u središnjem delu plodne bačke ravnice, nalazi se utvrđeno keltsko naselje Čarnok. Naselje je bilo podignuto između dve plovne panonske reke – Dunava i Tise, glavnih vodenih saobraćajnica, preko kojih se tokom praistorijskog perioda, kao i danas, vrlo intenzivno obavljala razmena raznih dobara sa drugim regijama u Podunavlju, Posavini, jugoistočnoj Evropi i centralnom Balkanu. Ovako povoljan geografski položaj, kvalitetna zemlja i dobre komunikacija sa drugim naseljima u okruženju bili su važni faktori za podizanje utvrđenog naselja na južnim obroncima Telečke visoravni. Na osnovu analize pokretnog arheološkog materijala, prevashodno keramike, ustanovljeno je da su naselje tokom II veka stare ere podigla keltska plemena poznata na istorijskoj pozornici kao *Skordisci*.

Ključne reči: Kelti, Čarnok, utvrđeno naselje, II vek stare ere, Skordisci, keltska kultura, planska ekonomija, fibule.

U neposrednoj blizini današnjeg grada Vrbasa, koji leži u središnjem delu plodne bačke ravnice, nalazi se utvrđeno keltsko naselje Čarnok. Naselje je bilo podignuto između dve plovne panonske reke – Dunava i Tise, glavnih vodenih saobraćajnica, preko kojih se tokom praistorijskog perioda, kao i danas, vrlo intenzivno obavljala razmena raznih dobara sa drugim regijama u Podunavlju, Posavini, jugoistočnoj Evropi i centralnom Balkanu. Pored toga, u neposrednoj blizini naselja na Čarnoku protiču i dve manje panonske reke, koje se ulivaju u Tisu. Njihovim vodenim tokovima lako se dolazi do ovog utvrđenog keltskog naselja. Reka Crna bara, koja i danas protiče kroz Vrbas, prolazi pored naselja – sa severne strane. Nešto južnije od Čarnoka krivuda Jegrička, na čijoj se desnoj obali nalaze brojna keltska naselja, uglavnom jednoslojna, otvorenog tipa.

Ovako povoljan geografski položaj, kvalitetna zemlja i dobre komunikacija sa drugim naseljima u okruženju bili su važni faktori za podizanje utvrđenog naselja na južnim obroncima Telečke visoravni. Utvrđenje je bilo elipsoidnog oblika, dimenzija 190 x 130 m, sa masivnim zemljanim bedemom širine oko 12 m (ili utvrdom/nasipom) i visinom do 3 m, koji je očuvan do danas. Keltsko naselje na Čarnoku bilo je zaštićeno i rovom/jarkom u širini od 12 m, koji je nakon dva milenijuma skoro zatrpan, ali se njegove konture još razaznaju, dok ostaci masivnog zemljanog bedema i danas dominiraju ovim delom ravnice. Na osnovu analize pokretnog arheološkog materijala, prevashodno keramike, ustanovljeno je da su naselje tokom II veka stare ere podigla keltska plemena poznata na istorijskoj pozornici kao *Skordisci*.

Utvrđeno keltsko naselje Čarnok kod Vrbasa jedno je od retkih naselja u Podunavlju koje je sačuvano u celosti (Jovanović 1992: 112–113; Jovanović 1994: 119). Podignuto na plodnom černozeću (rus. чернозем), a smešteno duboko u zaleđu Dunava, ono je bilo izdvojeno od ostalih utvrđenih keltskih naselja postavljenih na levoj obali Dunava. U Bačkoj i Banatu i danas postoje ostaci utvrđenih keltskih naselja, koji su već poznati stručnoj javnosti. To su Plavna kod Bača (Jovanović 1988: 59), Turski šanac kod Bačke Palanke (Brukner 1978: 5–12; Blažić 1978: 13) i Židovar kod Vršca (Gavela 1952; Popović 1993: 16; Jevtić 1997: 37–51; Sladić 1997: 60, 61; Jevtić, Sladić 1999: 94–100; Jevtić 2005: 167–169) (sl. 1).

Novija rekognosciranja, sprovedena krajem XX veka, otkrila su još nekoliko utvrđenih keltskih naselja u Bačkoj. Jedno od njih nalazi se kod Žablja (na desnoj obali Jegričke),¹ a drugo u ataru sela Gardinovci (na levoj obali Dunava), gde su do naših dana delimično sačuvani delovi zemljanog bedema.² U tu grupu spada i keltsko naselje na Titelskom bregu – Feudvar (Veselinović 1951: 152, 153; Todorović 1971: 564).

U podnožju Titelskog platoa se nalazi niz otvorenih, jednoslojnih naselja: Mošorin, Šajkaš, Lok, Vilovo i Titel (Todorović 1968: 20–21; Dimitrijević 1975: 16–26; Todorović 1971: 165–169; Medović 1998: 53–93; Popović 1993: 13–21). U širem okruženju Titelskog platoa, između Tise i donjeg toka Jegričke, nalazi se još jedna grupa otvorenih keltskih naselja. To su Botra, Bečej (Mikić-Antonić 2003: 44), Čurug (Trifunović-Pašić 2003: 264–270), Bačko Gradište, Đurđevo, Gospođinci, Žabalj (Todorović 1968: 20–21; Dimitrijević 1975:

16–26; Todorović 1974: 163–169; Medović 1998: 53–93; Popović 1993: 13–21), Kovilj³ i Popov salaš kod Novog Sada (Vilotijević 1965: 256; Popović 1993: 16). Ona se, na osnovu pokretnog arheološkog materijala, mogu dovesti u direktnu vezu sa Skordiscima.

Keltsko naselje Čarnok kod Vrbasa ne spada u utvrđena naselja kakva poznajemo u zapadnoj i srednjoj Evropi (sl. 2). To je, moglo bi se reći, jedan potpuno novi oblik utvrđenih naselja, koja se podižu na višim delovima tada močvarnog terena, tzv. gredama i lesnim terasama. Naselja su uglavnom podizana od materijala koji se nalazio u okruženju: kvalitetne gline, trske, šiblja i drveća. Osnivači su, pri tom, vodili računa o tome da se utvrđena naselja nalaze i u neposrednoj blizini rečnih tokova, zbog lakšeg transporta uglavnom poljoprivrednih dobara – poput žitarica, ribe, krzna, životinja, mesa, predmeta od drveta, trske, ali i drugih proizvoda.

Arheološka istraživanja utvrđenog keltskog naselja Čarnok kod Vrbasa obavljana su od 1984. do 2008. godine (sa prekidima). Nakon istraživanja je konstatovano da postoje dva tipa naselja: otvoreno naselje – koje je starije, i zatvoreno – sa zemljanom nasipom i spoljnim rovom, koje je izgrađeno nešto kasnije. Postojanje ovih naselja potvrđeno je na osnovu objekata i velikog broja pokretnog arheološkog materijala (Jovanović 1992: 112; Jovanović 1994: 120–122; idem 2008: 64). Veliki broj sonde postavljenih u unutrašnjem delu naselja u

periodu od 1991. do 2008. godine omogućio je uspostavljanje vertikalne i horizontalne stratigrafije, na osnovu koje je izvršena korekcija ranije izvedenih zaključaka (Jovanović 1992: 112; Jovanović 1994: 120–122; idem 2008: 66).

Presekom zemljanog nasipa na severoistočnoj (dužoj) strani utvrđenja dobili smo kompletnu sliku o načinu formiranja samog bedema i njegovoj funkciji na Čarnoku (sl. 3). Na istom mestu je pre podizanja utvrđenja postojalo starije naselje, otvorenog tipa, čiji ostaci i danas leže istočno od zemljanog bedema. O tome svedoče ostaci kuća i pomoćnih objekata otkriveni u sondama X, XII, XVI i XVII, kao i jama iz sonde XI i XX (Jovanović 1994: 120–122; Jovanović 2008: 64–66).

Vertikalnom stratigrafijom su ustanovljena *tri neosebinska horizonta* ili faze u utvrđenom delu keltskog naselja na Čarnoku kod Vrbasa.

Prva faza na Čarnoku ili *faza I* vezana je za osnivanje otvorenog naselja sa poluukopanim i nadzemnim zgradama i obuhvata II vek stare ere. Objekti iz ove faze konstatovani su u sondama X, XI, XII, XVI, XVII i XX.

U sondi X, koja je bila postavljena izvan utvrđenog dela naselja, istražen je objekat nepravilnog oblika, dimenzija 3,40 x 4,50 x 8,50 m. Ukopan u zdravicu, kompaktnu žutu zemlju, on je, na zapadnom delu sonde, imao oblik izduženog pravougaonika koji se levka-

1.
Karta sa lokalitetom Čarnok kod Vrbasa
Map of the Čarnok locality near Vrbasa

sto sužava ka dnu. Na istočnoj strani ovog rova se nalazilo polukružno proširenje – možda poluzemunica, koja je bila povezana sa drugim objektima u otvorenom delu naselja. Objekat iz sonde X karakterističan je po tome što su, pored keramike rađene na vitlu, latenske profilacije, na dnu rova pronađeni i osteološki ostaci konja i psa (Jovanović 1994: 122; idem 2008: 63). Konj pripada vrsti niskih, teglećih konja. Skeleti obe životinje bili su položeni na levi bok, tako da su im se glave sučeljavale/dodirivale. Na skeletima nema tragova ritualnih obreda ili sknavljenja.

Ukopani objekat iz sonde X možemo svrstati u kulturno mesto, na kome je, najverovatnije, obavljeno ritualno sahranjivanje. To se može tumačiti kao verovanje u inkarnaciju (Jovanović 1994: 122; Jovanović 2008: 63, 64). Slični objekti pronađeni su u Zemun Polju (Dimitrijević 1969: 86) i na lokalitetu Vognja–Bare, na trasi autoputa Beograd–Zagreb (Brukner 1987: 77; Brukner 1994: 92).

Jedan broj jama, koji se nalazio ispod nivelacionog sloja na Čarnoku, takođe pripada *fazi I*. To su jame iz sonde XI, koje su otkrivene ispod krune bedema (sl. 4). U tu fazu spadaju i jame koje su istražene u sondama XVI, XVII i XX (Jovanović 2008: 64).

Sa unutrašnje strane zemljanog bedema je, u sondi XII, istražen poluukopani objekat – zemunica, skoro kružnog oblika (prečnika 3,20 m), obeležena kao *kuća broj 3* (Jovanović 1994: 120; idem 2008: 65; sl. 5, 6). Zemunica se nalazila ispod nivelacionog sloja, ali i središnjeg dela *kuće broj 2* (koja hronološki pripada *fazi II* na Čarnoku). Pored keramike fine fakture, u kojoj dominiraju zdele sa „S“ profilacijom, i lonci tipa „situla“, *kuća broj 3* bila je ispunjena većom količinom pepela, garom, ugljenisanim žitaricama, kao i komadima crvene pečene zemlje (Jovanović 1994: 120; idem 2008: 65). Delovi kućnog lepa ili crvene pečene zemlje ukazuju na postojanje i nadzemnog dela *kuće broj 3* – možda neke vrste zida koji je unutrašnjost objekta štitio od vlage i vremenskih nepogoda, kao i upada životinja (sl. 7).

Delimično istraženi objekti – *kuća broj 4* iz sonde XVI (Jovanović 2008: 65) i *kuća broj 6* iz sonde XVII – prostirali su se ispod zemljanog nasipa; oni se, takođe, mogu opredeliti (svrstati) u *fazu I* na Čarnoku (Jovanović 2008: 66).⁴

Druga faza na Čarnoku ili *faza II* vezana je za podizanje zemljanog bedema (nasipa) oko naselja i formiranje razvijenog naselja – sa nadzemnim objektima koji su prvenstveno korišćeni za čuvanje poljoprivrednih

2. Čarnok kod Vrbasa sa podgrađem, snimljeno sa zapadne strane
Čarnok near Vrbas with the suburb, taken from the west side

3. Čarnok kod Vrbasa, presek zemljanog bedema – južna strana
Čarnok near Vrbas, section of the earthen wall – south side

4. Čarnok kod Vrbasa, sonda XI/F, G – jama 1 ispod bedema, I faza
Čarnok near Vrbas, sond XI/F, G – pit 1 underneath the rampart, phase I

5. Čarnok kod Vrbasa, sonda XI, XII/D, E,
kuća broj 3 – pre čišćenja, I faza
Čarnok near Vrbas, sond XI, XII/D, E,
house no. 3 – before clearing, phase I

9. Čarnok kod Vrbasa, sonda XVII, XVIII,
kuća broj 5, sa podnicom peći, II faza
Čarnok near Vrbas, sond XVII, XVIII,
house no. 5, with the hearth floor, phase II

6. Čarnok kod Vrbasa, sonda XI, XII/D, E,
kuća broj 3 – nakon pražnjenja, I faza
Čarnok near Vrbas, sond XI, XII/D, E,
house no. 3 – after clearing, phase I

10. Čarnok, sonda XVII, XVIII, kuća 5 – ostaci tri korpe sa
ugljenisanim žitom, pomoćna prostorija uz kuću 5, II faza
Čarnok, sond XVII, XVIII, house 5 – remains of 3 baskets
with charred grain, accessory room to house 5, phase II

8. Čarnok kod Vrbasa, sonda XI, XII, kuća broj 2, II faza,
podnica peći iz kuće broj 1, III faza
Čarnok near Vrbas, sond XI, XII, house no. 2, phase II,
hearth floor from house no. 1, phase III

11. Čarnok, sonda XI, XII – ostaci kuće 1, III faza (u
pozadini: ostaci dela kuće 2, II faza)
Čarnok, sond XI, XII – remains of house 1, phase III
(background: remains of parts of house 2, phase II)

proizvoda, poput raznih žitarica. Tako se iznad *nivelacionog sloja*, neujednačene visine (od 5 do 25 cm), podižu nadzemni objekti sa pomoćnim prostorijama u kojima se čuvala sakupljena letina – žitarice. U drugu fazu ubrajamo sledeće objekte: *kuću broj 2* iz sonde XII (sl. 8); *kuću broj 5* iz sonde XVII, XVIII (sl. 9); *kuću broj 7* iz sonde XIX; *kuću broj 9* iz sonde XXIV. Dimenzije ovih kuća su različite, u zavisnosti od njihove namene. Uz kuće broj 5 i 7 su otkriveni i pomoćni objekti – prostorije tipa ostava. Na podu tih prostorija su nađeni ostaci pletenih korpi, koje su bile povezane sa podnicom objekta. Korpe su bile ispunjene ugljenisanim žitaricama – prosom, ječmom, pšenicom (sl. 10). Stoga treba naglasiti da je, uz pomoćnu prostoriju koja se nalazila sa zapadne strane objekta, *kuća broj 7* imala i veliki silos/trap sa južne strane. Silos je bio u obliku pravougaone jame, a krov je, sudeći po ostacima stubova, bio na dve vode. Dimenzije ovog objekta su 2,15 x 1,30 m (Jovanović 2008: 66, 67; Medović 2006: 42, 46–51). *Kuća broj 9* nalazila se istočno od *kuće broj 7*. Bile su postavljene jedna uz drugu, u istom nivou. Stoga se dobija utisak da su bile povezane zajedničkim zidom (?). Nadzemna *kuća broj 9* se, po osnovnim karakteristikama, ne razlikuje od kuća broj 2, 5, 7 i 8 (Jovanović 2008: 66, 67).

Interesantno je da među keramičkim materijalom dominiraju razne varijante zdela sa „S“ profilisanim obodom, posude u obliku vaza (amfora), kao i ognjišna keramika – lonci koji su najčešće ukrašeni češljastim ornamentom. I u ovoj fazi postoji (opstaje) otvoreno naselje u širem okruženju. Možemo je datovati u I vek sta-

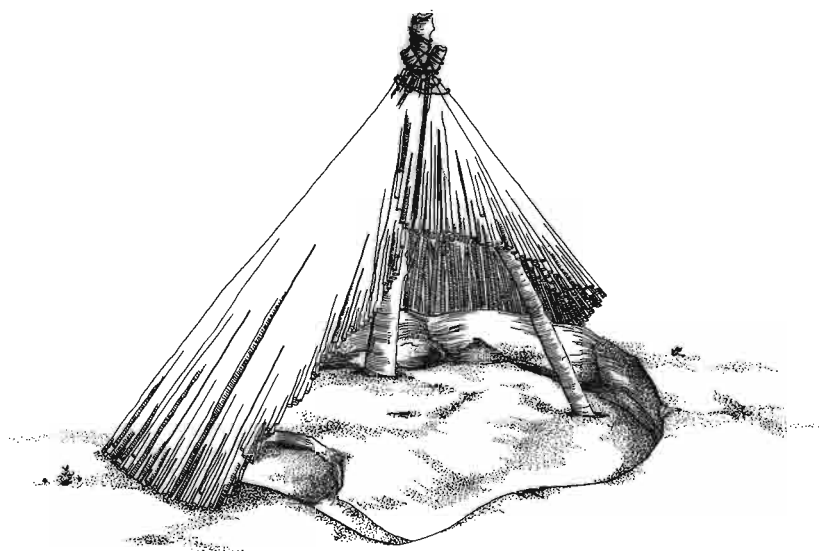
re ere, što naselje na Čarnoku vremenski opredeljuje u Gomolava VIb horizont.

U horizontu sa nadzemnim objektima na Čarnoku su izdvojeni ostaci sledećih žitarica: ječma (*Hordeum vulgare*), prosa (*Panicum miliaceum*) i italijanskog muhara (*Setaria italica*), pšenice (*Triticum monococum*), raži (*Secale cereale*), krupnika (*Triticum spelta*). Interesantno je i to da je u ovom keltskom naselju pronađena još jedna vrsta pšenice, koja se u Podunavlju uzgajala u vreme Kelta na ovim prostorima. Reč je o pšenici timofejev (*Triticum timopheevi*) (Medović 2006: 42, 46–51).

Prostor oko utvrđenog keltskog naselja na Čarnoku je u praistorijskom razdoblju bio okružen šumom u kojoj su postojale brojne životinjske zajednice: jeleni, dabrovi, divlje svinje. Neke od njih, poput jelena i srna, još uvek postoje na ovom prostoru. Stoga možemo pretpostaviti da su, pored žitarica, pri trgovini ili razmeni Kelti koristili i druge proizvode. To su razni predmeti od krzna, životinjskih kostiju (alatke od rogova), sušeno meso i riba, a verovatno i voće, mahunarke, kao i orašasti plodovi.

Dobro raspoređena utvrđena keltska naselja na levoj obali Dunava, kao i u unutrašnjosti Bačke ostavljaju utisak da su u Podunavlju, naročito u Bačkoj, planski podizana naselja koja su imala dvostruku funkciju – skladištenog prostora i trgovišta, gde se vekovima obavljala razmena materijalnih dobara.

Treća faza na Čarnoku ili *faza III* nastupa posle požara u kojem je izgorelo celo naselje. U ovoj fazi je delimično obnovljeno naselje, ali i bedem. Međutim, osniva se i novo naselje, sa daleko manjim brojem kuća

7.
Čarnok kod Vrbas,
sonda XI, XII/D, E, kuća broj 3
– idealna rekonstrukcija, I faza
Čarnok near Vrbas,
sond XI, XII/D, E, house no. 3
– ideal reconstruction, phase I

i drugih objekata. Nadzemni objekti iz ove faze istraženi su u sondama XI, XII, XXIII i XXV (sl. 11). Tipičan predstavnik treće faze je *kuća 1*, koja se nalazila u sondi XI//D, E i F i delu sonde XII. Veći njen deo bio je podignut iznad ruševine kuće 2 (srednja faza). O tome svedoče ostaci masivnih stubova i podnica potkovičaste peći (Jovanović 1994: 121; Jovanović 2008: 64) (sl. 8).

U poslednjoj fazi na Čarnoku kod Vrbsa se, u jednom delu utvrđenog naselja (na istočnoj i zapadnoj strani), podižu i objekti koji su služili za skladištenje (čuvanje), kao i objekti za sušenje žitarica. To su uglavnom minijaturne peći, sa ložištem i roštiljem (Jovanović 2008: 67, 68). Ostaci ovih peći pronađeni su u keltskom naselju na Čarnoku, a njihova namena je specifična. Peći su korišćene isključivo za zagrevanje žitarica do određene temperature (60–70°C), radi lakšeg skidanja omotača ili ljuske ječma i prosa (Jovanović 2008: 67, 68).

U poslednjoj fazi je bila razvijena trgovina sa susjednim regijama, o čemu svedoče i dve fibule (ili par fibula) izrađene od srebra sa Čarnoka. Fibule su pronađene u sloju koji se nalazio iznad ruševina kuće broj 5, u sondi XVII.⁵ Za fibule ovog tipa postoje analogije među fibulama koje su izrađivane od bronzne, a potiču sa nalazišta iz zapadnih delova bivše Jugoslavije. Primerak sličan našim fibulama, ali urađen od bronzne, pronađen je u naselju Štelanska gora (Slovenija). I par naših srebrnih fibule sa Čarnoka kod Vrbsa možemo pripisati tipu *Almgren 65* (Božič 2008: 126).⁶ Za sada je to jedini nalaz ovog tipa fibula koje potiču sa teritorije istočnih Kelta, odnosno Skordiska. Najčešće ih srećemo kod zapadnih Kelta u *mokronoškoj skupini*. Bronzana

12. Čarnok, sonda X, kultno mesto u rovu sa ostacima konja, objekat u otvorenom delu naselja, I faza

Čarnok, sond X, cult place in the trench with horse remains, object in the open part of the settlement, phase I

fibula iz groba 201 nekropole Beletov vrt u Novom Mestu ima određenih sličnosti sa fibulama na Čarnoku (Guštin 1987: 54; Jovanović 2008: 69).

Poslednja faza na utvrđenom naselju na Čarnoku kod Vrbsa obuhvata I vek pre nove ere i traje sve do dolaska Rimljana u Podunavlje. Kod keramičkih formi i dalje dominira keramika keltske provenijencije. Faza Čarnok III se može datovati u kraj Gomolava VIb, mada pojedini komadi keramike, poput slikanih posuda, ukazuju i na početak Gomolava VIc faze (?).

* * *

Kada je u pitanju horizontalna stratigrafija, istraženi prostor na Čarnoku podeljen je na nekoliko zona:

1. *Prva zona* vezana je za prostor sa fortifikacijom – zemljanim bedemom koji je dobro očuvan; danas doseže visinu od tri metra.

Na mnogim kasnolatenskim utvrđenim naseljima u Podunavlju konstatovan je nivelacioni sloj. Kao primer možemo da navedemo utvrđeno keltsko naselje sa dve gradine u Privlaci (istočna Slavonija), gde je konstatovana nivelacija terena i gde je nivelacioni sloj imao debljinu od 20 do 40 cm (Majnarić-Pandžić 1984: 25). Postojanje nivelacionog sloja potvrđeno je i na Gradini na Oroliku, a njegova visina iznosila je oko 80 cm (Majnarić-Pandžić 1981: 46; Majnarić-Pandžić 1984: 24). Na utvrđenom kasnolatenskom naselju Gomolava u Hrtkovicima su, takođe, otkriveni ostaci zemljanog nasipa. Masivni ostaci bedema sa nekoliko rupa od palisada (stubova – 8 komada) pronađeni su u blokovima I–III, na severoistočnoj strani naselja (na periferiji tela) (Jovanović-Jovanović 1988: 70, 71).

Iznad nivelacionog sloja na Čarnoku kod Vrbsa postavljena je kruna ili podloga za izgradnju zaštitnog zemljanog nasipa. Kruna bedema formirana je od kompaktne žute zemlje (lesa) izvađene iz spoljašnjeg rova ili jarka. Na pojedinim delovima zemljanog nasipa su uočljivi tragovi obnavljanja bedema; proslojci žute zemlje leže visoko iznad horizonta sa nadzemnim objektima.

Podloga bedema na Čarnoku široka je oko 12 m, koliko je širok i spoljni rov ili jarak, dok očuvana visina zemljanog nasipa iznosi oko 3 m. Delovi palisade nisu otkriveni u sondi XI, gde je urađeno presecanje zemljanog nasipa. Ostaci stubova koji bi mogli biti deo palisade pronađeni su na severoistočnoj i južnoj strani bedema – u sondama XVII, XVIII, XXII i XXV. U sondi XIX, koja se nalazila na severnoj strani utvrđenog

naselja, iza severnog zida kuće 7/1997, pronađeno je nekoliko stubova različitih dimenzija (prečnika od 20 do 32 cm). Oni su bili postavljeni u nizu, na rastojanju od 1 m, i to između zemljanog nasipa i prvog nivoa nadzemnih objekata – kuća. S obzirom na njihov položaj, stubovi su, verovatno, bili deo palisade (Jovanović 1994: 120; idem 2008: 68).

2. *Druga zona* obuhvata prostor sa poluukopanim i nadzemnim objektima – kućama postavljenim/podignutim u neposrednoj blizini zemljanog nasipa. Svi nadzemni objekti iz *faze Čarnok II* podignuti unutar zemljanog nasipa prate konfiguraciju bedema. U toj zoni se nalaze sonde XI/D, E i F, XII, XV–XVIII, XIX, XXII–XXV. Pored stambenih ili nadzemnih objekata, u ovom delu naselja su otkrivene i dve zone sa specifičnim namenama. Ne može se reći da je reč o klasičnom zanatskom centru, koji poznajemo iz kasnolatenskog naselja na Gomolavi u Sremu ili sa poteza Stari vinogradi u Čurugu (Трифунувић и Пашић 2003: 263–290), ali je, svakako, u pitanju neka vrsta radnog prostora prilagođena potrebama stanovnika u ovim keltskim naseljima.⁷ Reč je o nesvakidašnjem nalazu – minijaturnim pećima koje su korišćenje za sušenje žitarica. Jedna grupa minijaturnih peći istražena je u sondi XXIII, a druga u sondi XXV. One su pronađene u delu naselja gde nema većih nadzemnih objekata, tako da se dobija utisak da je prostor unutar naselja bio dobro isplaniran (Jovanović 2009: 68).

3. *Treću zonu* čini središnji deo utvrđenog naselja na kome se, najverovatnije, nalazio trg – neka vrsta pijace za razmenu raznih dobara (od poljoprivrednih do zanatskih proizvoda). Na trgu ili pijaci su ugovarani poslovi, prodavane razne vrste žitarica, obavljano darivanje, ali i razmena informacija i inovacija; stanovnici okolnih „sela“ su se snabdevali proizvodima od keramike, prodavani su ili menjani polufabrikati – od gvožđa, srebra, kao i druge rukotvorine. Unutar naselja istražene su i sonde I–IV i VI, u kojima nisu pronađeni objekti.

4. U *četvrtoj zoni* se nalaze ostaci otvorenog naselja. Pretpostavlja se da su se u njemu nalazili stambeni objekti, razne zanatske radionice i pomoćne prostorije za čuvanje stočnog fonda (goveda, konja, ovca), koji nisu registrovani unutar zemljanog bedema. Tragovi jednog objekta – jame ili peći sa ostacima zgure od bronz, konstatovani su u jugoistočnom uglu sonde XXII. Ovde su dospeli iz otvorenog dela naselja, kada je ceo objekat ubačen u nasip prilikom gradnje zaštitnog bedema. Na dnu sonde X, koja se nalazila u otvorenom delu naselja,

otkriven je pravougaoni rov ili objekat i deo koji bi se mogao nazvati *kulni prostor* (sl. 12). Keramički materijal pronađen u otvorenom delu naselja pokazuje najviše sličnosti sa keramičkim materijalom otkrivenim unutar naselja na Čarnoku, i to u objektima koji su pronađeni ispod nivelacionog sloja. Analogije za pokretni materijal nalazimo na drugim arheološkim lokalitetima u Podunavlju, kao što su Gomolava (Jovanović/Jovanović 1988: T. XXXI, XXXIV, XXXV, XXXVI), Plavna (Jovanović 1988–89: T. II/2, 4, 8; T. I/9; T. V/8) i Turski šanac (Brukner 1978: T. III/1).

* * *

Nakon iznetih stratigrafskih analiza za kasnolatensko naselje na Čarnoku kod Vrbasa postavlja se pitanje o tome koji su događaji naveli Skordiske da izgrade niz utvrđenih naselja na levoj obali Dunava, za koju su antički pisci tvrdili da je nepristupačna, puna plićaka i bara, a duboko u pozadini se nalazio veliki broj jezera, čiji su tragovi i danas vidljivi u vidu depresija.

Jedan od razloga je, svakako, izuzetno povoljan geografski položaj Bačke i Banata i dobre komunikacije sa susednim regijama. Moćne panonske reke Dunav, Drava, Tisa i Sava, kao i njihove plovne pritoke milenijumima su korišćene za komunikaciju i transport robe. Njima su u Podunavlje, na centralni Balkan i u jugoistočnu Evropu dopremane razne sirovine i poluproizvodi iz srednje Evrope. Poslednjih deset milenijuma se, kao i danas, njima prevoze razna materijalna dobra. Tako je tokom prvog milenijuma stare ere kroz Podunavlje trasiran put soli, bakra, ćilibara i gvožđa. Stoga se može pretpostaviti da su na obalama pomenutih reka već u mezolitu i starijem neolitu postojala naselja sa „pristaništima“ u kojima se obavljala razmena svih materijalnih dobara, ali i informacija i inovacija. Ona su bila preteča srednjovekovnih pijaca, ali i savremenih trgovačkih centara.

Drugi razlog za to što su Skordisci prešli na levu obalu Dunava su, svakako, ekonomske prirode. Žito je imalo vrednost zlata i sa pravom se može reći da je imalo vrednost *valute* kojom se sve moglo kupiti. Podizanje utvrđenih keltskih naselja u Bačkoj stoga predstavlja prvu organizovanu ekonomiju, nastalu tokom II veka stare ere. Planski podignuta utvrđena keltska naselja, sa međusobnim rastojanjem od četrdeset kilometara i dobrim komunikacijama sa naseljima u Sremu, Banatu i Slavoniji, zapravo su prva poljoprivredna dobra koja su imala funkciju da obezbede dovoljno hrane,

u ovom slučaju razne žitarice i druge proizvode za ishranu tadašnjeg panonskog i keltskog stanovništva (Jovanović 2008: 68). To potvrđuje i veliki broj otvorenih keltskih naselja registrovanih na levoj obali Dunava (Sonta, Karavukovo, Doroslovo, Odžaci, Plavna i Bač⁸). Idući starom obalom Dunava otkrivena su naselja u Bačkom Novom Selu, na Popovom salašu kod Kaća, u Kovilju, Gardinovicima i Titelu. Keltska naselja otvorenog tipa uglavnom su bila grupisana oko utvrđenja. Nedostatak keltskih nekropola samo potvrđuje već uočenu činjenicu da su Kelti planski osnivali naselja u Bačkoj, usled socijalno-ekonomskih promena koje su nastale krajem II veka pre nove ere (Gavela 1952; Brukner 1978: 6). Istraživanja sprovedena na Gomolavi, Čarnoku i Čurugu potvrđuju tezu da su promene u organizaciji kod keltskih plemena nastupile već u II veku pre nove ere.⁹

Međutim, još nekoliko faktora je Skoridscima zadržavalo prilično glavobolje. Jedan od njih je, svakako, osnivanje moćne države Dačana tokom I veka stare ere. Druga opasnost su bili Rimljani. Tokom II i I veka stare ere Rimljani su postepeno širili granice svoje države, osvajajući i centralni Balkan. Jedan od puteva vodio ih je kroz Posavinu – dolinom Save, preko Emone, Siscie, Cibala i Sirmijuma, do Singidunuma. Sa druge strane, rimska vojska je, nakon zauzeća Makedonije, dolinom Vardara i Morave prodirala na centralni Balkan. To je bio njihov pohod na strateški važnu teritoriju – desnu obalu Dunava.

Nakon pljačke svetilišta u Delfima, sredinom osme decenije I veka stare ere, rimski vojskovođa *Kornelie Scipion Aziagen* pokreće veliku vojsku protiv Skordiska. Posle prvog poraza na svojoj teritoriji (84. godine p. n. e.), Skordisci pod velikim pritiskom prelaze na dunavska ostrva (Popović 1992: 97). Čini se da je *nepriступачna leva obala Dunava*, sa već podignutim naseljima u pozadini – utvrđenim i otvorenim, pružala dovoljno zaštite keltskim plemenima, pre svega Skordiscima, od tadašnjih osvajača.

Bez obzira na česte sukobe sa Rimljanima, keltska plemena su rado trgovala sa rimskim zanatlijama, koje su pratile rimske vojnike tokom osvajачkih pohoda. U bogatim keltskim grobovima na Karaburmi, u Pećinama kod Kostolca, u Donjem gradu kod Osijeka, na Vukoderu kod Hrtkovaca (Gomolava), ali i na drugim lokalitetima u Podunavlju i centralnom Balkanu često pronalazimo luksuzno posuđe od bronzе koje potiče iz zanatlijskih radionica akvilejskih majstora.

SKRAĆENICE – ABBREVIATIONS

AA	<i>Acta Archaeologica</i> , Budapest
AH	<i>Archaeologia Hungaria</i> , Budapest
ArchIug	<i>Archaeologia Iugoslavica</i> , Beograd
AP	<i>Arheološki pregled</i> , Beograd–Ljubljana
AR	<i>Arceologické rozhledy</i> , Praha
AV	<i>Arheološki vestnik</i> , Ljubljana
DEM SADJ	<i>Dissertationes et Monographiae</i> <i>Saveza arheoloških društava</i> <i>Jugoslavije</i> , Beograd
Грађа	<i>Грађа за истраживање сѐоменика</i> <i>културе Војводине</i> , Нови Сад
Гласник САД	<i>Гласник Српској археолошкој</i> <i>друштва</i> , Beograd
OZ	<i>Osiječki zbornik</i> , Osijek
PJZ	<i>Praistorija jugoslovenskih zemalja</i> , Sarajevo
PBF	<i>Prähistorische Bronzenfunde</i> , München
PBM	<i>Раг војвођанских музеја</i> , Нови Сад
PMB	<i>Раг Музеја Војводине</i> , Нови Сад
VAMZ	<i>Vjesnik Arheološkog muzeja</i> , Zagreb

NAPOMENE

- ¹ Dokumentacija se nalazi u Pokrajinskom zavodu za zaštitu spomenika kulture u Novom Sadu. Probna iskopavanja obavio je arheolog mr Vladimir Leković.
- ² Izveštaj sa rekognosciranja nalazi se u Muzeju Vojvodine u Novom Sadu. Ostaci zemljanog bedema vidljivi su samo u njivi; sve ostalo je razvučeno. Oko bedema, na njivi se nalaze i komadi keltske keramike. Podatke je prikupila Marija Jovanović, arheolog.
- ³ Probno iskopavanje u Kovilju obavio je Šandor Nađ. Materijal se čuva u Muzeju Vojvodine, ali do sada nije publikovan.
- ⁴ Na strani 66 u radu *Utvrđeno kasnolatensko naselje Čarnok kod Vrbasa (Pregled istraživanja od 1984. do 2007. godine)* pogrešno je navedeno da je kuća 6 otkrivena u sondi XVIII. Kuća broj 6 konstatovana je u sondi XVII (prim. aut. M. Jovanović).
- ⁵ Kuća broj 5 na Čarnoku prostirala se u sondama XVII i XVIII. Jugozapadni deo kuće ležao je u sondi XVII. Par fibula od srebra pronađen je u sloju iznad kuće. Sloj je bio ispunjen pepelom, garom, sitnim komadima lepa i životinjskim kostima.
- ⁶ Zahvaljujem se D. Božiču na pomoći oko datovanja srebrnih fibula sa Čarnoka kod Vrbasa. Fibule sa Čarnoka treba datovati u period od <100 <70 godine stare ere.
- ⁷ Prema usmenom saopštenju arheologa Stanka Trifunovića, u Čurugu su pronađene dve grnčarske radionice. Manja radionica otkrivena je u delu starijeg keltskog naselja, te pripada starijoj fazi naselja. Nekoliko većih grnčarskih radionica pronađeno je u naselju iz mlađe faze. Kolegi S. Trifunoviću se zahvaljujem na pruženim informacijama.
- ⁸ Bač je, verovatno, bio utvrđeno keltsko naselje, s obzirom na to da u njegovom podgrađu, kao i široj okolini ima puno keramike latenske provenijencije,
- ⁹ Istraživanja arheologa Stanka Trifunovića u Čurugu, realizovana od 2007. do 2009. godine, potvrdila su postojanje veće kasnolatenske nekropole u ataru mesta. Nakon objavljivanja nalaza znaće se nešto više o stanovnicima ovog dela Bačke.

BIBLIOGRAFIJA

- Almgren, O. Studien über Nordeuropäische Fibelformen: der ersten nachchristlichen Jahrhunderte mit Berücksichtigung der provinzialrömischen und südrussischen Formen. *Mannus-Bibliothek* 32. Leipzig, 1973.
- Блажић, С. Остаци фауне у келтском *oppidumu* код Бачке Паланке. *Грађа за истраживање сѐоменика културе VIII–IX* (1978): 13–16.
- Božič, D. *Late La Tène–Roman cemetery in Novo Mesto: Ljubljanska cesta and Okrajno glavarstvo : studies on fibulae and on the relative chronology of the Late La Tène period*. Ljubljana, 2008.
- Božič, D. *Poznolatensko-rimsko grobišće v Novo Mesto: Ljubljanska cesta i Okrajno glavarstvo*. Ljubljana, 2008.
- Brukner, B., V. Jovanović i N. Tasić. *Praistorija Vojvodine*. Novi Sad, 1974.
- Брукнер, О. Келтски *oppidum* код Бачке Паланке. *Грађа VIII–IX* (1978): 5–12.
- Brukner, O. Voganj, Bare: kasnolatensko naselje. *AP* 27 (1987): 100–101.
- Брукнер, О. Домородачка насеља, у: *Археолошка истраживања дуж аутопута кроз Срем*. Нови Сад, 1995: 91–136.
- Gavela, V. *Keltski oppidum Židovar*. Beograd, 1952.
- Guštin, M. La Tène fibule from Istria. *Arch. Jug.* 24 (1987): 43–56.
- Dimitrijević, D. Istraživanje rimskog limesa u istočnom Sremu s posebnim osvrtom na pitanje komunikacija. *OZ* XII (1969): 87–121.
- Димитријевић, Д. На граници античког света: живот праисторијских становника, у: *Шајкашка I*. Нови Сад, 1975: 7–33.
- Јевтић, М. Жидовар у старије гвоздено доба, у: *Жидовар, насеље бронзане и гвоздене доба*. Београд, 1997: 35–51.
- Jevtić, M. and M. Sladić. Some stratigraphic issues of the Iron Age Settlements at Židovar, in: *Le Djerdap/Les Portes de Fer à la deuxième moitié*

- du premier millénaire av. J. Ch. jusqu'aux guerres daciques.* Beograd, 1999: 94–100.
- Јевтић, М., М. Лазих и М. Сладић. *Жиговарско блајо*. Београд 2006.
- Јовановић, Б. Гомолава: ископавање 1965–1966: општа стратиграфија. *PBM* 14 (1965): 113–135.
- Јовановић, Б. Стратиграфија Гомолаве у ископавањима 1967–1971. године. *PBM* 20 (1971): 95–102.
- Јовановић, Б. Насеље Скордиска на Гомолави. *PBM* 20 (1971): 123–146.
- Јовановић, В. Келтска култура у Југославији: istočna група: zaključna razmatranja o keltskoj kulturi u Jugoslaviji, u: A. Benac (ur.) *PJZ V: željezno doba*. Sarajevo, 1987: 815–854, 898–905.
- Јовановић, В. и М. Јовановић. *Gomolava 2: naselje mlađeg gvozdenog doba*. Novi Sad – Beograd, 1988.
- Јовановић, М. Čarnok, Titov Vrbas, keltsko utvrđenje. *AP* 25 (1988): 34.
- Јовановић, М. Плавна, келтско утврђење (Plavna - Keltische Befestigung). *PMB* 31, Нови Сад, 1988/1989: 57–75.
- Јовановић, М. Čarnok, Vrbas u: N. Tasić (ur.) *Scordisci and the Native Population in the Middle Danube Region*, Beograd, 1992: 112–113.
- Јовановић, М. Келтско утврђење Чарнок код Врбаса, у: *Културе њвозденої доба јуџословенскої Подунавља*. Београд, 1994: 119–130.
- Јовановић, М. Utvrđeno kasnolatensko naselje Čarnok kod Vrbasa: (pregled istraživanja od 1984. do 2007. godine). *PMB* 50 (2008): 61–78.
- Károlyi, M. The Late Celtic hillfort at Ostefyasszonyfa-Földvár major (Vas County). *AA* (1985).
- Majnarić-Pandžić, N. Gradina u Privlaci – utvrđeno kasnolatensko naselje. *AP* 22 (1981): 45–47.
- Majnarić-Pandžić, N. Prilog problematici kasnolatenskih utvrđenih naselja u Slavoniji. *OA* 9 (1984): 23–34.
- Mikić Antonić, B. Arheološki odsek, u: *Gradski muzej Bečej*. Bečej, 2003: 36–72.
- Medović, A. Arheobotaničke analize četiri korpe ječma i jedne korpe prosa sa Čarnoka. *PMB* 47–48 (2006): 41–52.
- Medović, P. Die Geländebegungen im Raum um das titeler Plstrau 1965 und 1969, in: Hänsel, B. and P. Medović. *Feudvar I, Das Plateau vom Titel und die Šajkaška*. Kiel, 1998.
- Popović, P. The Territories of Scordisci. *Старинар* XLIII–XLIV/1992–1993 (1994): 13–21.
- Popović, P. La céramique de La Tène finale sur les territoires des Skordisques (Ier siècle av. n. è. – Ier siècle de n. è.). *Старинар* L (2000): 83–101.
- Рашајски, Р. и М. Шулман. Праисторијска градина Феудвар код Мошорина. *PBM* 2 (1953): 117–141.
- Todorović, J. *Kelti u jugoistočnoj Evropi*. Beograd, 1968.
- Todorović, J. Die Oppida der Skordisker im Jugoslawischen Donaugebiet. *AR* XXIII–5 (1971): 559–566.
- Todorović, J. *Skordisci: istorija i kultura*. Beograd, 1974.
- Трифунувић, С. и И. Пашић. „Стари виногради“ у Чуругу: вишеслојно археолошко налазиште. *Гласник САД* 19 (2003): 263–290.
- Веселиновић, Р. Ранословенске лончарске пећи и гробови код Мошорина у Бачкој: (извештај о археолошким проучавањима у 1951. години). *PBM* 1 (1952): 143–159.
- Вилотијевић, Д. Латенски слој насеља на локалитету Попов салаш код Новог Сада. *PBM* 14 (1965): 256–268.

STRATIGRAPHY OF THE CELTIC SETTLEMENT OF ČARNOK IN BAČKA (VRBAS, VOJVODINA, SRBIJA)

Summary

In the immediate vicinity of the town Vrbas, which is situated in the middle part of the fertile Bačka plain, there is a fortified Celtic settlement Čarnok. The settlement is positioned between two navigable Pannonian rivers – the Danube and the Tisa – the main water communications, intensively used from prehistory until today for the exchange of goods with other regions in the Danube and Sava basins, southeastern Europe and the central Balkans. Beside it, two smaller Pannonian rivers, tributaries of the Tisa, flow in the proximity of the settlement of Čarnok. Their streams can be used to easily reach this fortified Celtic settlement. The river Crna Bara, running through Vrbas even today, passes by the settlement on its eastern side. To the south of the Čarnok settlement, the river Jegrička meanders, its right bank being the place of numerous Celtic settlements of the open type.

Such an advantageous geographical position, fertile soil and good communications with other settlements in the surroundings, were some of the reasons for building a fortification on the southern slopes of the Telečka plateau. The fortification is elliptical in shape, its dimensions being 190 x 130 m, with a massive earthen rampart, ca. 12m wide. The preserved earthwork is 3 m high. The Celtic settlement was also protected by a 12 m wide ditch, which was almost completely filled after two millennia. Its contours are still recognizable, while the remains of the massive earthen rampart dominate the plain even now. According to portable archaeological material, primarily pottery, the settlement was built at the end of the 2nd century BC by the Celtic tribes at the historical stage known as the Scordisci.

The fortified Celtic settlement Čarnok near Vrbas is one of the few settlements in the Danube basin which is completely preserved (Jovanović 1992, 112-113; idem 1994, 119). Raised on the fertile chernozem (in Russian: чернозём), placed deep inside the Danube hinterland, it was in a way separated from the other fortified Celtic settlements built on the left bank of the Danube; the bank in question is the ancient one, on which many Celtic settlements have been determined, such as Plavna, Bačko Novo Selo, Bač, Popov Salaš near Novi Sad etc. In Bačka and Banat, there are remnants of fortified Celtic settlements already known to the scientific community: Plavna near Bač (Jovanović 1988, 59), Turski Šanac near Bačka Palanka (Brukner 1978, 5-12; Blažić 1978, 13) and Židovar near Vršac (Gavela 1952; Popović 1993, 16; Jevtić 1997, 37-51; Sladić 1997, 60-61; Jevtić, Sladić 1999, 94-100; Jevtić 2005, 167-169).

Recent field surveys carried out at the end of 20th century have revealed some new fortified Celtic settlements in Bačka. One of them is situated near Žabalj, on the right bank of the Jegrička. Another one is the area of the village Gardinovci, on the ancient bank of the Danube, where some parts of an earthen rampart are partially preserved. Feudvar - the Celtic settlement on the Titel hill – belongs to the same group (Veselinović 1951, 152-153; Todorović 1971, 564). At the bottom of the Titel plateau there are some open, one-layered settlements: Mošorin, Šajkaš, Lok, Vilovo, Titel (Todorović 1968, 20-21; Dimitrijević 1975, 16-26; Todorović 1971, 165-169; Medović 1998, 53-93; Popović 1993, 13-21). In the wider surrounding of the Titel plateau, between the Tisa and the lower Jegrička stream, there is another group of open Celtic settlements. The group comprises: Botra, Bečej (Mikić-Antonić 2003, 44), Čurug (Trifunović, Pašić 2003, 264-270), Bačko Gradište, Đurđevo, Gospođinci, Žabalj (Todorović 1968, 20-21; Dimitrijević 1975, 16-26; Todorović 1974, 163-169; Medović 1998, 53-93; Popović 1993, 13-21) and Popov Salaš near Novi Sad (Vilotijević 1965, 256; Popović 1993, 16). According to the portable archaeological material, the settlements can be directly related to the Sordisci.

The Celtic settlement Čarnok near Vrbas is not a typical fortified settlement, like the settlements known from western and central Europe. It could be defined as a completely new form of fortified settlements, raised on the upper parts of once marshy terrain. They were built from materials at the builders' disposal – clay, reed, brushwood

and wood. The founders took care to establish the fortified settlements in proximity to water streams, for the purpose of easy transport of their mainly agricultural goods, such as grain crops, fish, fur, animals, meat etc.

Archaeological excavations of the fortified Celtic settlement Čarnok near Vrbas have been performed in discontinuity during the period 1984-2008. The exploration proved the existence of two types of settlements – the open one, which is older, and the enclosed one, built slightly later, with an earthen rampart and an outer ditch. Existence of these settlements was confirmed by objects and a great amount of portable archaeological material (Jovanović 1992, 112; idem 1994, 120-122; idem 2008, 64). A big number of trial trenches set up in the inner part of the settlement in the period 1991-2008 enabled establishing vertical and horizontal stratigraphy, on the basis of which a correction of the previously made conclusions was done (Jovanović 1992, 112; idem 1994, 120-122; idem 2008, 66).

Cross-section of the earthwork on the northeastern (longer) side of the fortification revealed a complete picture of the method of forming the rampart itself and its function at Čarnok. Before the fortification was raised, an older settlement had existed at the same place. The older settlement was of the open type and its remains still lie to the east of the earthen rampart. Remnants of houses and auxiliary objects uncovered in trial trenches X, XII, XVI and XVII, as well as pits from trial trenches XI and XX testify about it (Jovanović 1994, 120-122; idem 2008, 64-66).

Vertical stratigraphy revealed three phases/horizons of settling in the enclosed part of the settlement.

Phase Čarnok I is connected to establishing of an open settlement with semi-sunken and above-ground buildings. Its chronological determination is the middle or end of the 2nd century BC. Objects belonging to this phase were identified in trial trenches X, XI, XII, XVI, XVII and XX.

In trench X an object irregular in shape, its dimensions being 3.40 x 4.50 x 8.50m, was discovered. It was dug into the compact yellow virgin soil. Its shape in the western part of the trench resembles an elongated rectangle, which narrows to the bottom like a funnel. At the eastern side of the ditch there is a semi-circular extension forming a semi-sunken object, which was connected with other objects in the open part of the settlement by the ditch. The object from trench X is characterized not only by Celtic pottery from the usual repertoire but also by the presence of horse and dog bones (Jovanović 1994, 122; idem 2008, 63). The horse skeleton was attributed to a species of short-legged, draft horses. Skeletons of both of the animals were laid on their left sides, with their heads juxtaposed. There are no traces of ritual or marauding activities on the skeletons. Consequently, the objects from trench X can be identified as a cult place with ritual burials. It can be interpreted as belief in incarnation (Jovanović 1994, 122; idem 2008, 63-64). Similar objects were found in Zemun Polje (Dimitrijević 1969, 86) and at the site Bare near Voganj (Brukner 1987, 77; idem 1994, 92).

Inside the fortification, in trial trench XII, a semi-sunken object – a dugout circular in shape, 3.20m in diameter – was excavated and identified as House 3 (Jovanović 1994, 120; idem 2008, 65). It was situated directly below a leveling layer and the middle part of House 2 which was chronologically attributed to the phase II at Čarnok. Besides pottery of fine manufacture, dominated by bowls with an “S” profile and pots of situla type, House 3 was filled with large amounts of ash, soot, carbonized grains, as well as pieces of red-burnt soil (Jovanović 1994, 120; idem 2008, 65). Pieces of house daub or red-burnt soil indicate existence of an above-ground part of House 3, probably a wall protecting the interior from moisture and weather conditions.

Partially explored objects – House 4 from trench XVI (Jovanović 2008, 65) and House 6 from trench XVII – spreading below the earthwork, belong to the phase Čarnok I, too (Jovanović 2008, 66).

A number of pits placed below the leveling layer can also be determined as belonging to the phase Čarnok I. These are the pits from trench XI below the upper part of the rampart, as well as the pits from trenches XVI, XVII and XX (Jovanović 2008, 64).

Phase Čarnok II is connected to the raising of the earthen rampart around the settlement and development of the settlement with above-ground objects, in which agricultural products (e. g. barley *Hordeum vulgare*, millet *Panicum miliaceum*, eincorn wheat *Triticum monococum*, *Triticum tomopheevi*, rye *Secale cereale*, spelt *Triticum spelta*) were kept, as well as some other products, such as fur, meat and nuts. The planned fortified settlement was raised with a double function – to serve as storage space and to be a market place for exchanging all sorts of goods.

Above the leveling layer of uneven thickness 5-25cm, the above-ground objects with auxiliary rooms for keeping collected cereal crops were built. This group of objects comprises: House 2 from the trench XII, House 5

from trenches XVII, XVIII, and House 7 from trench XIX. Dimensions of the houses vary depending on their purpose. Houses 5 and 7 are objects with additional auxiliary rooms, which served for keeping cereal crops (Jovanović 2008, 66-67). The open settlement still remains in the wider surrounding. Ceramics are dominated by various variants of bowls with “S” in rim profile, vessels in shape of vases (amphorae), as well as by cooking pottery - pots with combed decoration. This phase embraces the first half and middle of the 1st century BC, which chronologically corresponds to the Gomolava VIb horizon.

Phase Čarnok III starts after the fire in which the whole settlement was burnt down, at the end of the phase II. In the phase III both the settlement and the rampart were renewed. A new settlement was built, but with a smaller number of houses and other objects. Objects from this phase were identified exclusively inside trenches XI, XII, XXIII and XXV. Objects for keeping and drying grains – miniature stoves – were raised in some (eastern and western) parts of the fortified settlement (Jovanović 2008, 67-68). Development of intensive trade with neighboring regions is confirmed by finds of two silver fibulae of Norico-Pannonian type (Jovanović 2008, 69). This phase is positioned in the second half of the 1st century BC and corresponds to the end of the Gomolava VIb phase and the beginning of Gomolava VIc phase. Pottery of Celtic provenance still remains in usage. Roman provincial forms of pottery gradually begin appearing.

(Translated in english by Marija Ljuština M.A.)

